

СПЕЦІАЛЬНИЙ ТРИБУНАЛ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: НОВІ МЕЖІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОСУДДЯ

УДК 341.6:341.67

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.02>

СЕРГІЙ БУРМА

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного,
міжнародного права та публічно-правових дисциплін*

Київського університету інтелектуальної власності та права, Україна

ORCID: 0000-0002-8682-542X

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження юридичних, інституційних і політико-правових засад функціонування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, створеного 25 червня 2025 року на підставі Угоди між Україною та Радою Європи. Розкрито причини неможливості реалізації повноцінної юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії в умовах сучасної міжнародного правопорядку, зокрема з огляду на обмеження статті 15 *bis* Римського статуту, архітектуру органів міжнародного правосуддя та політичне блокування в межах існуючих інституційних механізмів. Доведено, що створення окремого *ad hoc* механізму є вимушеним, але обґрунтованим кроком у напрямі забезпечення невідворотності індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення імперативних норм *jus cogens* міжнародного права.

На основі аналізу положень Статуту Трибуналу, відповідних резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, практики *ad hoc* трибуналів, а також наукової доктрини з питань злочину агресії, імунітетів та перехідного правосуддя окреслено специфіку юрисдикції, організаційну структуру та нормативну базу Трибуналу. Особливу увагу приділено питанню імунітетів вищих посадових осіб, їхньому співвідношенню з принципом суверенної рівності держав і нормами *jus cogens*, а також проблемам юрисдикційного конфлікту між національними та міжнародними механізмами.

У статті аргументовано, що Трибунал зберігає правову спадкоємність із традиціями міжнародного кримінального правосуддя, доповнює юрисдикцію Міжнародного кримінального суду та має потенціал стати моделлю для аналогічних механізмів у майбутньому. Розглянуто також процесуальні особливості функціонування Трибуналу, зокрема інститути заочного провадження та окремих думок суддів. Висловлено окремі застереження щодо легітиміційних ризиків формату *ad hoc*, зокрема обмеженої участі держав і залежності від добровільного фінансування.

Зроблено висновок, що Трибунал, попри зазначені виклики, формує нову концептуальну межу між політичною доцільністю та верховенством права в умовах трансформації міжнародного правопорядку.

Ключові слова: міжнародне правосуддя, перехідне правосуддя, міжнародні судові органи, трибунали *ad hoc*, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, Кампальські поправки, злочин агресії, Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України, імунітет *ratione personae*, імунітет *ratione materiae*, окремі думки суддів, Рада Європи.

THE SPECIAL TRIBUNAL FOR THE CRIME OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE: NEW FRONTIERS OF INTERNATIONAL JUSTICE

UDC 341.6:341.67

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.02>

SERGII BURMA

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Constitutional,
International Law and Public Law Disciplines*

Kyiv University of Intellectual Property and Law, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8682-542X

Abstract. The article presents a comprehensive study of the legal, institutional, and politico-legal foundations of the functioning of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, established on 25 June 2025 pursuant to the Agreement between Ukraine and the Council of Europe. The paper examines the reasons for the impossibility of exercising full jurisdiction by the International Criminal Court over the crime of aggression under the current international legal order, particularly in view of the limitations of Article 15 *bis* of the Rome Statute, the architecture of international justice institutions, and political obstruction within existing institutional mechanisms. It is argued that the establishment of a separate *ad hoc* mechanism is a necessary yet justified step toward ensuring the inevitability of individual criminal responsibility for violations of *jus cogens* norms of international law.

Based on an analysis of the Tribunal's Statute, relevant UN General Assembly resolutions, the jurisprudence of *ad hoc* tribunals, and scholarly doctrine on the crime of aggression, immunities, and transitional justice, the study outlines the Tribunal's jurisdictional scope, organizational structure, and normative framework. Particular attention is devoted to the issue of immunities of high-ranking state officials, their relation to the principle of sovereign equality of states and to *jus cogens* norms, as well as to conflicts of jurisdiction between national and international legal mechanisms.

The article argues that the Tribunal preserves legal continuity with the traditions of international criminal justice, complements the jurisdiction of the ICC, and has the potential to serve as a model for similar mechanisms in the future. The paper also explores the procedural features of the Tribunal, including the institutions of in absentia proceedings and judges' separate and dissenting opinions. Certain concerns are raised regarding the legitimacy risks associated with the *ad hoc* format, in particular the limited participation of states and the dependence on voluntary funding.

It is concluded that, despite these challenges, the Tribunal delineates a new conceptual boundary between political expediency and the rule of law in the context of a transforming international legal order.

Key words: international justice, transitional justice, international judicial bodies, *ad hoc* tribunals, International Criminal Court, Rome Statute, Amendments to the Rome Statute, crime of aggression, Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, immunity *ratione personae*, immunity *ratione materiae*, judges' separate and dissenting opinions, Council of Europe.

Злочин агресії як одне з найсерйозніших міжнародних кримінальних правопорушень перебуває на перетині політичного реалізму (нім. *Realpolitik*), міжнародного правопорядку та системи глобальної безпеки. Попри те що правове визначення цього злочину було закріплено у статті 8 *bis* Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) під час першої Оглядової конференції держав-учасниць у Кампалі 2010 року (так звані Кампальські поправки) [1], механізми ефективного притягнення до відповідальності за акт агресії залишаються переважно декларативними.

Розв'язання збройного конфлікту міжнародного характеру Російською Федерацією проти України, що розпочався в лютому 2014 року з окупації Криму та розгортання бойових дій на українському Донбасі, а з лютого 2022 року набув форми повномасштабного вторгнення – найбільшого у Європі з часів Другої світової війни, зумовило гостру потребу у створенні окремого міжнародного механізму притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності за розв'язування агресивної війни та інші злочини проти миру. Як слушно зазначають С. Саяпін, У. Борхардт, Г. Каоурас, А. Малановскі й У. Нієблінг [1, р. vi; 2, р. 68], попри численні збройні конфлікти, що мали місце після 1945 року, питання кримінальної відповідальності вищого військово-політичного керівництва держав-агресорів залишається здебільшого нереалізованим.

Починаючи з 2018 року, юрисдикція МКС щодо злочину агресії може бути реалізована лише за умови, що як держава-агресор, так і держава, яка зазнала вторгнення або нападу, є сторонами Римського статуту МКС та ратифікували Кампальські поправки. Нині ці поправки ратифіковано лише 49 із 125 держав-учасниць. Серед них, зокрема, відсутні Франція та Велика Британія – постійні члени Ради Безпеки ООН. Для України Кампальські поправки набули чинності 25 жовтня 2025 року [3].

Станом на 2025 рік МКС не ініціював жодного провадження за вчинення злочину агресії. Водночас Суд видав низку ордерів на арешт вищих посадових осіб Російської Федерації, які підозрюються у вчиненні воєнних злочинів і злочинів проти людяності – зокрема, незаконної депортації та примусового переміщення дітей, а також умисних ударів по цивільній інфраструктурі. Однак жодна із цих справ не охоплює складу злочину агресії.

У липні 2025 року в Нью-Йорку відбулася перша в історії спеціальна сесія Асамблеї держав – учасниць МКС, присвячена питанню злочину агресії, основною метою якої було обговорення поправок

до Римського статуту щодо гармонізації юрисдикції Суду, які надали б йому право переслідувати злочин агресії навіть у разі, якщо держава-агресор не є учасницею Статуту.

Поправки до статті 15 *bis* були запропоновані групою держав, зокрема Німеччиною, Коста-Рикою, Словенією, Сьєрра-Леоне та Вануату. Їх підтримала коаліція держав «Групи друзів МКС» та правозахисних організацій. Утім, під дипломатичним і процедурним тиском Великої Британії, Франції, Канади, Японії та Нової Зеландії розгляд змін було відтерміновано до 2029 року. Як аргумент зазначалося, що перед цим Кампальські поправки 2010 року мають бути ратифіковані щонайменше двома третинами держав-учасниць. У підсумку, попри широку підтримку з боку окремих держав ЄС та України, консенсусу щодо перегляду статей 15 *bis* і 15 *ter* досягнуто не було, що вкотре підкреслює: навіть за наявності політичної волі з боку значної частини міжнародної спільноти інституційна архітектура МКС залишається інертною до змін, а отже, потреба у створенні спеціалізованих *ad hoc* механізмів не втрачає своєї актуальності.

Отже, реальна можливість притягнути посадовців РФ до відповідальності за злочин агресії залишається заблокованою, оскільки передати відповідну справу до МКС може лише Рада Безпеки ООН, де Росія має право вето. Ситуацію ускладнює також відсутність ратифікації Кампальських поправок із боку ключових західних держав – постійних членів Ради Безпеки ООН. Додатковий тиск на МКС чинять США та Велика Британія у зв'язку зі справами щодо збройного конфлікту між Ізраїлем і палестинськими бойовиками на чолі з ХАМАСом, що вже спричинило відставки прокурорів і створило загрозу санкцій для суддів МКС.

Міжнародне правосуддя, фактично функціонуючи в умовах пошуку балансу між справедливістю, міжнародним правом та етичними орієнтирами, перебуває у тісному перетині з політичними інтересами держав. Це підтверджується як обмеженням юрисдикції МКС, так і практикою *ad hoc* трибуналів. Як слушно зазначає Р. В. Титарчук, «у світі, де вірні союзники можуть стати ворогами, а інтереси постійно змінюються, принципи *Realpolitik* забезпечують основу для раціонального і прагматичного політичного мислення, спрямованого на виживання і розвиток держав» [4, с. 46].

У зв'язку з вищезгаданими юрисдикційними обмеженнями МКС щодо розслідування дій вищого військово-політичного керівництва РФ за злочин агресії проти України 25 червня 2025 року було створено Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України (фр. *Tribunal spécial pour le crime d'agression contre l'Ukraine*) (далі – Трибунал). Цей *ad hoc* механізм покликаний заповнити правову прогалину (лат. *lacuna iuris*), що виникла внаслідок дисонансу між політичними намірами держав забезпечити ефективне кримінальне переслідування за злочин агресії та інституційною спроможністю забезпечити відповідний механізм у межах існуючої архітектури міжнародного правосуддя.

У цьому контексті аспекти довіри та легітимності, обсягу юрисдикції, співвідношення з іншими міжнародними судовими механізмами, а також внутрішньої процесуальної моделі Трибуналу постають як ключові для теоретичного і практичного осмислення нових меж міжнародного правосуддя та правової відповіді на злочин агресії.

Проблематика злочину агресії в міжнародному праві загалом отримала значну увагу в працях як зарубіжних (зокрема, Д. Аканде, С. Баррига, Е. Бенвеністі, Г. Богуш, А. Зіммерманн, Р. Кларк, К. Кресс, Ш. Мерфі, С. Саяпін, А. Цанакопулос), так і вітчизняних учених (як-от О. В. Базов, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, О. Т. Волошук, М. М. Гнатовський, О. В. Задорожній, О. М. Купчишин, М. В. Мазур, О. В. Марусяк, С. М. Мохончук, М. А. Падалка, О. Р. Поєдинок, М. І. Смирнов, Л. Д. Тимченко та ін.). Вагомий внесок зроблено також у межах експертних звітів ЄС, ООН і Ради Європи.

У вітчизняній міжнародно-правовій доктрині досліджувалися юридичні наслідки збройної агресії, проблеми функціонування МКС та перспективи створення *ad hoc* Трибуналу. Водночас його реальне заснування порушує низку нових питань, що потребують комплексного теоретико-правового осмислення. Серед них – правова природа юрисдикційної моделі Трибуналу, її узгодженість з існуючими механізмами (МКС, Міжнародним судом ООН, національними судовими інституціями), а також потенціал *ad hoc* Трибуналу стати легітимним прецедентом для аналогічних ситуацій у майбутньому. Саме ці малодосліджені аспекти становлять предмет і наукове ядро цієї статті.

Метою цієї статті є всебічний аналіз юридичних, інституційних і політико-правових засад функціонування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, а також визначення його ролі та значення в сучасній архітектурі міжнародного правосуддя.

У дослідженні застосовано системний підхід до аналізу архітектури міжнародного правосуддя в умовах російсько-українського конфлікту. Порівняльний метод використано для оцінки досвіду *ad hoc* трибуналів (Міжнародних трибуналів щодо колишньої Югославії, Руанди, Нюрнберзького і Токійського трибуналів, Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне, Надзвичайних палат у судах Камбоджі) у світлі новоствореного Трибуналу. Доктринальний підхід дав можливість проаналізувати наукові позиції провідних дослідників міжнародного кримінального та гуманітарного права щодо кваліфікації злочину агресії, меж дії імунітетів, а також легітимності *ad hoc* трибуналів у системі міжнародного правосуддя. Метод аналізу судової практики забезпечив оцінку релевантних рішень МКС, Міжнародного суду ООН та національних юрисдикцій у справах про злочини проти миру та безпеки людства. Новизна методології полягає в поєднанні політико-правового аналізу з оцінкою легітимності Трибуналу, що є особливо актуальним у контексті динамічної та перехідної природи сучасної міжнародно-правової реальності.

Передумови та підстави створення Трибуналу. Формальне створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України 25 червня 2025 року стало відповіддю міжнародного співтовариства на юридичну нездатність МКС повною мірою здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії в умовах міжнародного збройного конфлікту.

Згідно з п. 1–2 ст. 8 *bis* Римського статуту, злочин агресії означає планування, підготовку, ініціювання або вчинення особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту ООН. «Акт агресії» означає застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави чи в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом ООН та кваліфікується відповідно до Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року [5; 9].

Відповідно до положень статті 15 *bis* Римського статуту (зокрема, пунктів 4–7), МКС здійснює юрисдикцію щодо злочину агресії виключно стосовно держав – учасниць Статуту, які ратифікували Кампальські поправки. Суд не має юрисдикції щодо злочину агресії, вчиненого громадянами держав, які не є учасниками Статуту, за винятком випадків, коли відповідне розслідування санкціоновано Радою Безпеки ООН згідно зі статтею 15 *ter* [5].

Оскільки Російська Федерація чи Республіка Білорусь не є учасниками Римського статуту, а Україна ратифікувала його 21 серпня 2024 року разом із Кампальськими поправками – з відповідною заявою згідно зі статтею 124 Статуту, юрисдикція Суду щодо злочину агресії проти України залишається обмеженою. Відповідно до положень Римського статуту, Віденської конвенції про право міжнародних договорів [13] та Закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» [6], ратифікація набрала чинності для України 1 січня 2025 року, а ратифікація поправок – 25 жовтня 2025 року [3].

Особливість злочину агресії полягає в тому, що, хоча він і створює зобов'язання *erga omnes* для всіх держав співпрацювати задля його припинення, юрисдикційна архітектура МКС залишається обмеженою: Суд не має повноважень переслідувати акти агресії, якщо держава, яка їх вчинила, не ратифікувала Римський статут і Кампальські поправки, а передання ситуації до Суду може бути заблоковано вето в Раді Безпеки ООН. У цьому контексті створення *ad hoc* механізму на базі Ради Європи стало вимушеною, але логічною реакцією міжнародної спільноти для забезпечення індивідуальної відповідальності за злочин агресії.

Злочин агресії посідає функціонально первинне місце у структурі міжнародних злочинів, що зумовлює його особливу правову значущість. Як зазначає О. В. Базов, «такий злочин зачіпає інтереси міжнародного співтовариства в цілому» [7, с. 123]. Часто саме він робить можливим вчинення інших злочинів – воєнних, злочинів проти людяності, геноциду. Це положення закріплено в рішенні Нюрнберзького трибуналу, де розв'язання агресивної війни названо «найтяжчим міжнародним злочином» (англ. *supreme international crime*), що «містить у собі накопичене зло всієї війни» [8, р. 25]. Такий підхід збережено в Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» [9], а також у сучасній доктрині міжнародного кримінального права [10; 11], які розглядають злочин агресії як уособлення заперечення існуючого міжнародного правопорядку як такого.

Отже, постала потреба у створенні окремого органу міжнародного правосуддя, який буде наділений повноваженнями переслідувати осіб, винних у злочині агресії проти України, без урахування функціонального імунітету (*ratione materiae*), зокрема стосовно посадових осіб РФ, і матиме незалежний процесуальний мандат.

Міжнародно-правова модель створення Трибуналу. У практиці міжнародного кримінального правосуддя *ad hoc* трибунали виникали як реакція на масові злочини, що порушували глобальні стандарти гуманності та безпеки. Створення *ad hoc* трибуналів є визнаною практикою міжнародного права. Прецеденти Нюрнберзького й Токійського процесів, а також Міжнародних трибуналів щодо колишньої Югославії (далі – МТКЮ) і Руанди (далі – МТР) свідчать про можливість формування тимчасових допоміжних (спеціальних) судових органів поза межами сталих міжнародних інституцій. Їхні мандати ґрунтувалися:

- на рішенні Ради Безпеки ООН (МТКЮ та МТР);
- на угоді між державою та міжнародним актором (Спеціальний суд щодо Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати в судах Камбоджі);
- на рішенні союзних урядів держав-переможців (міжнародні воєнні трибунали в Нюрнберзі та для Далекого Сходу).

У випадку Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України ключовим зовнішнім чинником стала узгоджена позиція держав – членів ЄС, Ради Європи, Групи семи, а також Генеральної Асамблеї ООН, яка, спираючись на рекомендації експертної спільноти Європейського Союзу та Ради Європи (зокрема, на Резолюцію ПАРЕ № 1988 (2014), що засудила анексію Криму), надала політичну підтримку створенню такого механізму. Відповідну міжнародну легітимацію було відображено в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН A/RES/68/262 (2014), A/RES/ES-11/1 (2022), A/RES/77/109 (2022), A/RES/ES-11/6 (2023) та A/RES/79/284 (2025).

Юридичною підставою для заснування Трибуналу стала Угода між Україною та Радою Європи, підписана 25 червня 2025 року в Гаазі та ратифікована Законом України № 4518-IX від 15 липня 2025 року. Угода закріплює створення Трибуналу як незалежного міжнародного органу зі статусом *ad hoc*, який здійснює свою діяльність відповідно до положень власного Статуту [12].

Угода передбачає створення Трибуналу з мандатом розслідування, кримінального переслідування та судового розгляду справ щодо осіб, які несуть найвищу відповідальність за злочин агресії проти України; ґрунтування юрисдикції Трибуналу на територіальній юрисдикції України; надання йому міжнародної правосуб'єктності та повноважень укладати договори з державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами; утворення Керівного комітету в межах інституційної структури Ради Європи на підставі Розширеної часткової угоди, уповноваженого забезпечувати фінансування, адміністративний нагляд і політичну координацію діяльності. Передбачено фінансування Трибуналу державами-членами Керівного комітету щонайменше на перші три роки з можливістю його продовження; обов'язок України та інших учасників повністю співпрацювати з Трибуналом на всіх етапах провадження; інституційну незалежність у доборі суддів, прокурора, секретаря та персоналу з урахуванням професійності, репутації, регіонального та гендерного балансу; принципову відмову від функціонального імунітету посадових осіб і недопустимість амністії за злочин агресії; дотримання високих стандартів справедливого судового розгляду, презумпції невинуватості, прав обвинуваченого та захисту потерпілих; можливість заочного провадження з подальшим правом на перегляд вироку; співпрацю з МКС, ООН, Радою Європи, ЄС, Євроюстом та іншими міжнародними структурами, а також поступовий перехід до повного функціонування з перспективою утворення залишкового механізму.

Таким чином, на відміну, наприклад, від Трибуналу над Червоними кхмерами (Надзвичайні палати в судах Камбоджі), створення якого було схвалене окремою Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН (A/RES/57/228), Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України не має формального мандата Генеральної Асамблеї ООН, але ґрунтується на низці її рішень, що підтримують принцип притягнення до відповідальності та визнають зусилля Ради Європи в цьому напрямі (зокрема A/RES/79/284). У цьому сенсі можна говорити про своєрідну «мовчазну згоду» Генеральної Асамблеї ООН на створення й легітимацію такого *ad hoc* механізму.

Структура, повноваження та нормативна база Трибуналу. Трибунал діє відповідно до окремого Статуту [12], який є невід'ємною частиною Угоди.

Юрисдикція та правова природа. Трибунал має виключну юрисдикцію щодо злочину агресії проти України, як визначено у статті 8 *bis* Римського статуту, з урахуванням Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року та подальших резолюцій, що стосуються України. Злочин агресії, як визнано в офіційних заявах, є «злочином лідерів» (англ. *crime of leaders*), і Трибунал зосередиться на переслідуванні саме високопосадових політичних і військових осіб – як чинних, так і колишніх, – які ухвалювали рішення про агресивну війну проти України.

Юрисдикція Трибуналу ґрунтується на територіальній юрисдикції України, а також на принципі індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, які здійснювали фактичний контроль або керували політичними чи військовими діями держави-агресора. Посилання на посадове становище або амністію як підставу для уникнення відповідальності не допускається.

Структура. Організаційно Трибунал складається з трьох головних органів:

- *Палат* (Досудова – один суддя, Судова – три, Апеляційна – п'ять);
- *Офісу Прокурора*, який є незалежним і відповідальним за розслідування та висунення обвинувачень;
- *Секретаріату*, що забезпечує адміністративну та технічну підтримку діяльності Трибуналу.

До складу судових палат входять судді, обрані за прозорою процедурою з урахуванням досвіду, професійної компетентності, географічного й гендерного балансу, а також представництва різних правових систем. Загалом передбачено список із 15 суддів. Процедура відбору регулюється Керівним комітетом і окремою консультативною групою.

Керівний комітет і фінансування. *Керівний комітет* створюється в межах Ради Європи на підставі Розширеної часткової угоди про Керівний комітет. Він виконує функції фінансового, політичного й адміністративного нагляду, затверджує бюджет, правила процедури та доказування, координує кадрову політику й забезпечує загальне управління механізмом. Фінансування Трибуналу здійснюється державами – членами Керівного комітету й іншими донорами відповідно до вищезазначеної часткової угоди. Початок діяльності Трибуналу залежить від надходження фінансування на перші 12 місяців роботи та зобов'язань на наступні 24 місяці.

Правовий статус Трибуналу. Трибунал наділений *міжнародною правосуб'єктністю*, а також відповідною правоздатністю за правом України та держави перебування. Він має право укладати угоди, набувати та відчужувати майно, виступати стороною у відносинах з іншими міжнародними організаціями й державами.

На момент підготовки статті місцезнаходження та фізична адреса Трибуналу офіційно ще не визначені. Відповідне рішення очікується найближчим часом.

Спеціальний трибунал доповнює, а не дублює юрисдикцію МКС. У разі одночасного провадження щодо тієї самої особи провадження МКС матиме пріоритет. Водночас Трибунал має право укладати угоди про співпрацю з МКС та іншими органами міжнародного правосуддя.

Нормативна база. Застосовуваним правом є положення Статуту Трибуналу, Правила процедури й доказування, застосовні міжнародні договори, норми звичаєвого міжнародного права, загальні принципи права, а у разі прогалин у праві – положення матеріального кримінального права України, що стосуються кримінального переслідування та покарання за злочин агресії.

Трибунал передбачає високі стандарти захисту прав обвинувачених і потерпілих, процесуальні гарантії, можливість представництва жертв, а також – за певних умов – розгляд справ за відсутності обвинуваченого.

Значення створення Трибуналу для еволюції міжнародного правосуддя. Створення Трибуналу щодо злочину агресії проти України є переломним моментом для міжнародного кримінального права. Уперше з часів Нюрнберзького процесу (1945–1946) засновано окремий орган міжнародного правосуддя, що має виключну юрисдикцію саме щодо злочину агресії – злочину проти миру, який тривалий час залишався практично недосяжним для міжнародного переслідування. На відміну від попередніх *ad hoc* трибуналів, його створення реалізовано не через Раду Безпеки ООН, а за ініціативою коаліції держав – членів Ради Європи та за політичної підтримки Генеральної Асамблеї ООН – в обхід блокувального механізму вето з боку постійного члена Ради Безпеки. Трибунал формує новий стандарт притягнення до відповідальності вищого військово-політичного керівництва держав і сприяє універсалізації правового розуміння злочину агресії як загрози міжнародному миру та безпеці.

Таким чином, створення Трибуналу є не лише реакцією на збройну агресію проти України, а й важливим доктринальним кроком до подолання безкарності за найтяжчі злочини, що викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, а також значущим кроком до посилення ролі міжнародного правосуддя на сучасному етапі розвитку людства.

Трибунал поєднує універсальність легітимації, вузьку спеціалізацію, підтримку держав – глобальних акторів та імперативний характер самого злочину, що дає підстави розглядати його не як виняток, а як нову модель відповідальності за порушення міжнародного правопорядку в XXI столітті.

Недоліком Трибуналу є його формат *ad hoc*, що ускладнює мобілізацію політичної підтримки й обмежує універсальність юрисдикції: наразі невідомо, скільки держав приєднається до Розширеної часткової угоди, і очевидно, що її підтримає значно менше держав, навіть серед держав – членів Ради Європи, на відміну від постійних органів, як-от МКС чи МС.

Проблематика імунітетів і конфлікту юрисдикцій. Одним із найбільш дискусійних аспектів у діяльності Трибуналу є питання імунітету глав держав, урядів та міністрів закордонних справ. Відповідно до усталеної практики міжнародного права, зазначені особи користуються персональним імунітетом (*ratione personae*) від кримінального переслідування з боку іноземних національних судів протягом усього строку перебування на посаді. Такий підхід закріплено у Віденській конвенції про право міжнародних договорів (1969) [13], Конвенції про спеціальні місії (1969), Конвенції про захист дипломатичних осіб (1973), у рішенні Міжнародного суду ООН у справі «ДР Конго проти Бельгії» (2002), а також у Проекті статей Комісії міжнародного права ООН (2014).

Після завершення мандата ці особи зберігають функціональний імунітет (*ratione materiae*) щодо дій, учинених у межах їхніх офіційних повноважень. Такий імунітет поширюється на всіх посадових осіб держави у зв'язку з їхньою службовою діяльністю – незалежно від того, чи перебувають вони на посаді.

Водночас міжнародні кримінальні трибунали, створені на основі мандата ООН або міждержавних угод, дотримуються іншого підходу. Згідно зі статтею 27 Римського статуту МКС, посадове становище особи не є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності чи пом'якшення покарання. Такий самий підхід застосовувався МТКЮ, МТР, а також МКС у справі президента Судану Омара аль-Башира.

У цьому контексті Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України закріпив у статті 23(4) Статуту [12], що функціональний імунітет не застосовується. Водночас Трибунал визнає персональний імунітет чинних глав держав, урядів та міністрів закордонних справ – відповідно до загального міжнародного права. Такий підхід є інституційно нормативним і діє незалежно від статусу держави щодо участі в Угоді. Факт наявності персонального імунітету не унеможлиблює підготовку обвинувальних актів чи збір доказів. Питання про фактичне судове переслідування буде актуалізовано після втрати особою посадового статусу або в разі політичних змін у державі-агресорі.

Це положення має доктринальне обґрунтування, оскільки злочин агресії становить порушення імперативних норм *jus cogens*, що унеможлиблює виправдання через службове становище особи. Крім того, Трибунал створено на основі спеціального міжнародного договору, що забезпечує йому функціональну перевагу у сфері юрисдикції. Водночас механізм передбачає обов'язковість співпраці навіть із боку держав, які не є учасниками Угоди, що відповідає логіці *ad hoc* трибуналів, зокрема МТКЮ.

Сьогодні спостерігається тенденція до формування *opinio juris* щодо обов'язку держав не визнавати імунітет у справах, пов'язаних із злочинами, що мають характер порушення норм *jus cogens*. Водночас така конструкція потенційно вступає у конфлікт із принципом суверенної рівності держав (ст. 2(1) Статуту ООН) і, ймовірно, буде використана Російською Федерацією як аргумент для відмови у визнанні юрисдикції Трибуналу. Це відображає глибоку напругу між імперативними нормами міжнародного права *jus cogens* та класичною доктриною імунітету держав, що й надалі залишається відкритим викликом для міжнародного правосуддя.

Подібну правову логіку застосовували й інші *ad hoc* трибунали. Так, Спеціальний суд щодо Сьєра-Леоне (SCSL) у справі *Prosecutor v. Charles Taylor* (2004) прямо відкинув персональний імунітет глави держави, підтвердивши його непридатність у міжнародному кримінальному судочинстві. Надзвичайні палати в судах Камбоджі (ECCC) також не визнавали жодних імунітетів – незалежно від посадового статусу обвинувачених.

Отже, підхід, закладений у Статуті Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, є не ізольованим прецедентом, а розвитком стабільної практики міжнародного кримінального правосуддя, що послідовно обмежує імунітети в контексті злочинів *jus cogens*.

Суддівський плюралізм у спеціальних трибуналах: перспектива окремих думок. Одним із маркерів легітимності *ad hoc* трибуналів у системі міжнародного правосуддя є не лише їхня структура та юрисдикція, а й характер внутрішньої суддівської дискусії – зокрема, наявність окремих або відмінних думок (англ. *separate* або *dissenting opinions*). У практиці Міжнародного суду ООН, МКС, а також МТКЮ, МТР, Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне (SCSL), Надзвичайних палат у судах Камбоджі (ЕССС) такі думки використовувалися як інструмент фіксації альтернативного бачення права (особливо щодо юрисдикції, тлумачення термінів «агресія», «геноцид», «ефективний контроль» тощо), а також як елемент правової спадщини, що зберігає ідеї, які не домінували на момент ухвалення рішення, але згодом впливають на розвиток правової доктрини. Прикладами є окрема та незгідна думка судді Габріель Кірк Макдоналд у справі «*Прокурор проти Душко Тадича*» (МТКЮ), окремі думки суддів Сігеру Оди, Абдула Корони, Хосе Франсиско Резека, Ауна аль-Хасауни, спільна окрема думка суддів Розалін Гігінс, Петера Койманса та Томаса Бюргенталя у справі «*ДР Конго проти Бельгії*» (МС ООН), а також окремі думки судді Ганса-Петера Кауля у «кенійських справах» МКС («*Прокурор проти Кеньяти, Мутаури та Алі*»; «*Прокурор проти Руту*»).

У випадку Трибуналу щодо злочину агресії проти України вже на етапі схвалення Статуту передбачено можливість оприлюднення окремих або відмінних думок суддів у разі ухвалення рішень більшістю голосів в апеляційному провадженні. Згідно зі статтею 42(4) Статуту Трибуналу [12], така можливість прямо закріплена в межах перегляду справ у порядку оскарження, де суддя може висловити окрему або відмінну думку з питань права.

Це положення свідчить про прагнення до фахової дискусії та процесуального плюралізму, що наблизитиме практику Трибуналу до стандартів, характерних для МКС та МС ООН, де судді не обмежені у своєму праві висловлювати окремі думки – як з питань права, так і з питань факту.

Особливої ваги інститут окремої думки набуває у справах, що стосуються політично чутливих осіб або складних правових конструкцій, як-от спільна агресія, відповідальність за явно злочинний наказ чи доктрина ефективного контролю.

На нашу думку, можливість судді висловлювати окрему або відмінну думку з питань права чи факту має бути передбачена на всіх етапах судового розгляду. Повноцінне запровадження інституту окремої думки в процедурі Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України дасть можливість, з одного боку, гнучко адаптувати стандарти перехідного правосуддя до еволюції міжнародного правопорядку без шкоди для послідовності та передбачуваності рішень, а з іншого – сприяти розвитку правової доктрини навіть за відсутності повного консенсусу між суддями. Крім того, така можливість зміцнюватиме інституційний авторитет Трибуналу, надаючи можливість меншості відкрито формулювати аргументовану позицію.

У цьому сенсі Трибунал зберігатиме спадкоємність із найкращими традиціями міжнародного судочинства та формуватиме нові рамки дискусійної відкритості у справах особливої правової складності.

Узагальнюючи результати дослідження, варто наголосити на такому. Створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України стало відповіддю на структурну неспроможність Міжнародного кримінального суду реалізувати юрисдикцію щодо цього злочину в умовах правового вакууму, пов'язаного з відсутністю ратифікації ключових положень Римського статуту та блокуванням існуючих механізмів Ради Безпеки ООН.

Юридичною підставою для утворення Трибуналу стала Угода між Україною та Радою Європи, яка передбачає функціонування незалежного *ad hoc* органу зі статусом міжнародного трибуналу. Вибраний механізм засвідчив можливість ефективної координації територіальної юрисдикції держави та міжнародно-правових зобов'язань.

Трибунал має вузьку спеціалізацію, виключну юрисдикцію щодо злочину агресії та орієнтований на притягнення до відповідальності вищого військово-політичного керівництва держав-агресорів. Водночас його юрисдикція реалізується з дотриманням міжнародних процесуальних стандартів, включно із заочним провадженням і гарантіями права на захист.

Відмова Трибуналу від застосування функціонального імунітету у справах щодо злочину агресії становить правову новацію, що відображає еволюцію практики міжнародних кримінальних трибуналів і підтверджує імперативний характер норм *jus cogens* у сучасному міжнародному праві.

Формалізована співпраця з МКС, наявність механізмів узгодження проваджень і процедурна взаємодія з іншими міжнародними інституціями посилюють системність та ефективність діяльності Трибуналу.

Повноцінне запровадження інституту окремих думок суддів у процедурі Трибуналу відповідає високим стандартам процесуального плюралізму та сприятиме підвищенню доктринальної цінності судових рішень, особливо у справах із виразним політичним контекстом.

Незважаючи на формат *ad hoc*, що обмежує універсалізацію юрисдикції, Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України становить важливу інституційну відповідь міжнародної спільноти на проблему безкарності за злочин агресії та формує підґрунтя для розвитку нових моделей органів міжнародного правосуддя

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Sayapin S. The Crime of Aggression in International Criminal Law: Historical Development, Comparative Analysis and Present State. The Hague: T. M. C. Asser Press; Springer, 2014. 356 p. DOI: 10.1007/978-90-6704-927-6.
2. Borchardt U., Kaouras G., Niebling U., Malanowski A. Die Kriege der Nachkriegszeit: Interne und internationale bewaffnete Konflikte von 1945 bis 1985. Vereinte Nationen. Koblenz: Deutsche Gesellschaft für die Vereinten Nationen e.V., 1986. Heft 2. S. 68–74.
3. Щодо набрання чинності міжнародними договорами : лист. База даних «Законодавство України». МЗС України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v7225321-24>.
4. Титарчук Р. В. Еволюція концепції Realpolitik: від класичного реалізму до сучасних викликів. *Політичне життя*. 2024. № 4. С. 43–48. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.4.5>.
5. Поправки до Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії : міжнародний документ від 14.12.1973. База даних «Законодавство України». Міжнародний кримінальний суд. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004-10.
6. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2025 № 3909-IX. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20>.
7. Базов О. В. Деякі питання щодо визначення злочину агресії в міжнародному кримінальному праві. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 123–133. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/29/15.pdf>.
8. International Military Tribunal (Nuremberg). Judgment of 1 October 1946. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf/>.
9. UN General Assembly Resolution 3314 (XXIX): Definition of Aggression. URL: [https://docs.un.org/en/A/RES/3314%20\(XXIX\)](https://docs.un.org/en/A/RES/3314%20(XXIX)).
10. Kreß C., Barriga S. (eds). *The Crime of Aggression: A Commentary*. Vols. 1–2. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 1583 p. ISBN 978-11-0701-526-5.
11. Clark R.S. International Criminal Law. In: Patterson D. (ed.). *A Companion to European Union Law and International Law*. Wiley-Blackwell, 2015. P. 534–546.
12. Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України : міжнародний документ від 25.06.2025. База даних «Законодавство України». Україна, Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#n492.
13. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : конвенція, міжнародний документ від 23.05.1969. База даних «Законодавство України». ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.

REFERENCES

1. Sayapin, S. (2014). The crime of aggression in international criminal law: Historical development, comparative analysis and present state. T. M. C. Asser Press; Springer. <https://doi.org/10.1007/978-90-6704-927-6>.
2. Borchardt, U., Kaouras, G., Niebling, U., & Malanowski, A. (1986). Die Kriege der Nachkriegszeit: Interne und internationale bewaffnete Konflikte von 1945 bis 1985. *Vereinte Nationen*, (2), 68–74. Koblenz: Deutsche Gesellschaft für die Vereinten Nationen e.V. [in German].
3. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2024). Shchodo nabrannia chynnosti mizhnarodnymy dohovoramy: Lyst [Regarding the entry into force of international treaties: Letter]. Legislation of Ukraine database. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v7225321-24> [in Ukrainian].
4. Tytarchuk, R.V. (2024). Evoliutsiia kontseptsii Realpolitik: vid klasychnoho realizmu do suchasnykh vyklykiv. *Politychne zhyttia*, (4), 43–48. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.4.5> [in Ukrainian].

5. International Criminal Court (2010). Popravky do Rymaskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo zlochyну ahresii: Mizhnarodnyi dokument vid 14.12.1973 [Amendments to the Rome Statute of the International Criminal Court on the crime of aggression: International document of 14.12.1973]. Legislation of Ukraine database. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004-10 [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2025, August 21). Pro ratyfikatsiiu Rymaskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho: Zakon Ukrainy № 3909-IX [On the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and its amendments: Law of Ukraine No. 3909-IX]. *Legislation of Ukraine database*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20> [in Ukrainian].
7. Bazov, O.V. (2018). Deiaki pytannia shchodo vyznachennia zlochyну ahresii v mizhnarodnomu kryminalnomu pravi. *Publichne pravo*, 1 (29), 123–133. Retrieved from: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/29/15.pdf> [in Ukrainian].
8. International Military Tribunal (Nuremberg) (1946, October 1). Judgment of 1 October 1946. Retrieved from: <https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf/>.
9. United Nations General Assembly (1974, December 14). Resolution 3314 (XXIX): Definition of Aggression. Retrieved from: [https://docs.un.org/en/A/RES/3314%20\(XXIX\)](https://docs.un.org/en/A/RES/3314%20(XXIX)).
10. Kreß, C., & Barriga, S. (Eds.). (2017). *The Crime of Aggression: A Commentary* (Vols. 1–2). Cambridge University Press. ISBN 978-11-0701-526-5.
11. Clark, R.S. (2015). International Criminal Law. In D. Patterson (Ed.), *A Companion to European Union law and International Law* (pp. 534–546). Wiley-Blackwell.
12. Ukraine, & Council of Europe (2025, June 25). Statut Spetsialnoho trybunalu shchodo zlochyну ahresii proty Ukrainy: Mizhnarodnyi dokument [Statute of the Special Tribunal on the Crime of Aggression against Ukraine: International document]. Legislation of Ukraine database. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#n492 [in Ukrainian].
13. United Nations (1969, May 23). Videnska konventsiiia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv: Mizhnarodnyi dokument [Vienna Convention on the Law of Treaties: International document]. Legislation of Ukraine database. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025